

## ESTERHÁZY PÁL (1635–1713) EGYHÁZI MECENATÚRÁJÁNAK NÉHÁNY PÉLDÁJA

VISKOLCZ Noémi

### *Some examples of the church patronage of Pavel Esterházy (1635–1713)*

*The manuscript, as yet unprocessed elench of Pavel Esterházy from the period around r. 1700 (Verzeichnis aller Bildstöcke, Säulen und Altäre, die Fürst Paul Esterházy in seinen Herrschaften gestiftet hat) has been preserved in the princely Esterházy archive. According to it, he built 73 altars dedicated to Mary and various saints in churches and chapels on his property, as well as 24 holy pillars in open spaces. In addition to them, three calvaries, still standing today, owe its origin. He proved a similar helpfulness in the literary field: since 1690, many of his religious-prayer works were published in Vienna and Trnava. They put in the foreground the cult of the Virgin Mary. It is worth mentioning his foundations and works focusing on religious education and rewarding youth in Trnava and Sopron. The whole life and work of Pavel Esterházy was penetrated by the ecclesiastical patronage: in the sign of strengthening the Catholic Church, he took part in the renewal of the system of Western Hungarian Catholic institutions, the network of churches and monasteries and the cult of Mary and the saints. His ecclesiastical-cultural patronage was an effective tool in his representation and made him unique among the aristocrats of that time.*

**Keywords:** aristocracy, Esterházy, patronage, Catholic Church, churches, monasteries, schools

Esterházy Pál (1635–1713) nádor és herceg mecenasúrájának megismerését a megmaradt családi levéltár és a magyar vonatkozásban egyedülálló műgyűjtemény, valamint épített örökség teszi lehetővé. A katolikus egyház iránt rendkívül elkötelezett főúr számos művészeti területen mutatkozott meg saját alkotásokkal és inspiráló megrendelésekkel (irodalom, zene, festészet, építészet). A tanulmányban a magánéletitől a nyilvános színtérig tágítva tárgyalom Esterházy Pál egyházi mecenasúráját négy példán keresztül. Elsőként a magánáhítat színterét, a reprezentatív kismartoni várkápolnát villantom fel forrásokon keresztül. A fiatal Esterházy Pál önállósulásának szép megnyilvánulása volt a kismartoni kastély és benne a kétszintes kápolna-oratórium barokk stílusú átépítése. Az oltárok, a gazdag berendezés és az egyházi felszerelések sokszínűsége Esterházy Pál és családja Mária-tiszteletét instrumentalizálja.

A második példa a herceg fiai és lányai számára biztosított karrierlehetőségekre nyújt betekintést: a 25 gyermek közül hatan kerültek egyházi pályára. Közülük a Máriát szolgáló szervita rendbe belépett Esterházy Ádám számára 1692–1694 között a fraknoi vár alatt emeltett egy a fraknováraljai plébániatemplomhoz csatlakozó kolostort. Az építkezésről, az új kápolnákról a kolostor mögötti hegyen kialakított kálváriáról és a térségben egyedülálló Szent lépcsőről részletesen tájékoztatnak írásos és képi források.

Esterházy nemcsak szerzetesrendek letelepedését és működését támogatta a birtokain, hanem kegyúrként az alattvalók lelki gondozásáért is felelős volt. Számos új templomot építtetett vagy renováltatott, köztük a röjti különleges plébániatemplomot is felújította. Ide maga ajándékozott Mária kegyképet és kegyzobrot, hogy megerősítse a falu középkori eredetű kegyhely jellegét, és hogy a protestáns lakosságot az áttérésre bírja.

Negyedikként Esterházy Pál egy lokalitáson túlmutató oltáralapítását mutatom be: a bécsi sarutlan ágostonosok Szent Rókus és Sebestyén templomában állítottatott fel egy Néri Szent Fülöpöt ábrázoló oltárt. Az 1683-as Bécset sújtó török hadjárat után I. Lipót császár rekonstruáltatta az épületet és az ő megbízására készült az új főoltár is. Ebben a környezetben kívánt a magyar főúr egy figyelemreméltó és kvalitásos műalkotással megjelenni és a birodalmi arisztokráciához való tartozását nemzetközi vonatkozásban is kinyilvánítani.

30 évvel ezelőtt megjelent tanulmányában Galavics Géza művészettörténész mintaszerűen ismertette Esterházy Pál herceg és nádor mecénási erényeit elsősorban világi vonatkozásban.<sup>1</sup> Esterházy Pál emellett a katolikus egyház intézményeinek a vallási élet gyakorlásának a megerősítéséért is a kortársainál jóval látványosabban adakozott. Kegyúri pozíciójából fakadó kötelezettségeit jól kiegészítette személyes belső készítése és elhivatottsága, amelynek következményeként rendkívül sokféle formában támogatta a katolikus közösségeket. A témáról többen tettek közzé mérvadó tanulmányokat, én most a már említett Galavics Géza mellett Buzási Enikő,<sup>2</sup> valamint Adelheid Schmeller-Kitt, Harald Prickler és Fazekas István publikációit szeretném kiemelni.<sup>3</sup> A kutatásaimat az elmúlt években az Esterházy Pál kutatócsoport tagjaként<sup>4</sup> az Esterházy hercegi levéltár budapesti és fraknoi

<sup>1</sup> GALAVICS, Géza. *A mecénás Esterházy Pál, (vázlat egy pályaképhez)*. Művészettörténeti Értesítő 38. 1989, 136–161. Uő.: Fürst Paul Esterházy als Mäzen. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 45. 1992, 121–290. Uő.: Magyar főurak és a mariazelli bazilika magyar kápolnája, illetve A mariazelli kegyoltár és Esterházy Pál. In FARBAKY, Péter., SERFŐZŐ, Szabolcs. *Mariazell és Magyarország, egy zarándokhely emlékezete, kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában* 2004. május 28. – szeptember 12. 2004, 93–112, 113–124.

<sup>2</sup> BUZÁSI, Enikő. *Vonzások és választások a gyűjtő Esterházy Pál mecénatúrájában*. In ÁCS, Pál., BUZÁSI, Enikő. *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás, egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. 2015, 117–149. illetve Uő.: *Két kép a fraknoi Esterházy-gyűjteményből: Esterházy Orsolya portréja Benjamin Blocktól és Esterházy Pál mint Szent Imre*. Művészettörténeti Értesítő 44, 1995, 269–279.

<sup>3</sup> SCHMELLER – KITT, Adelheid. *Archivalische Vorarbeiten zur Österreichischen Kunsttopographie. Gerichtsbezirk Mattersburg*. Wien: Burgenland. 1. Teil. 1982. PRICKLER, Harald. *Eisenstädter bildende Künstler und Handwerker der Barockzeit*. Eisenstadt 2013 (Burgenländische Forschungen Bd. 105.); FAZEKAS, István. *A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641 – 1714 között*; Uő.: *Francesco Orsolini várplébános hagyatéki leltára*; Uő.: *Adalékok a fraknoi grófság és a kismartoni uradalom rekatolizációjához*; Uő.: *Máriacell és a magyar nemesség a barokk korban*. In Uő.: *A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon*. Győr, 2014. 69–115. 163–177. 196–215. 257–276. Említendő még: KOPPÁNY, Tibor. *Az Esterházy család fraknoi ágának művészei és mesterei a 17. században*. *Ars Hungarica* 37, 2011, 4, 93–109.

<sup>4</sup> A kutatócsoport tagjai: MONOK, István., KIRÁLY, Péter., KISS, Erika., ZVARA, Edina., VISKOLCZ, Noémi. kutatásaink az NKFI OTKA K 132770 Levelek, könyvek, kincsek: Esterházy Pál barokk udvarának emlékei pályázat keretében folynak, itt köszönöm meg a támogatást.

helyszínein alapoztam meg az eddigi ismereteinket számos új adattal gyarapítva. A jelenlegi tanulmány egy nagyobb szabású munka részeként négy példán keresztül kíván bepillantást nyújtani Esterházy Pál egyházi mecenasatúrájába.

### 1 A személyes vallásgyakorlás színtere: a kismartoni várkápolna

Esterházy Pál családfősege során (1654–1713) sor került a rezidenciák vallásgyakorlást segítő színtereinek, a várak, kastélyok kápolnáinak újragondolására, újjáépítésére (Kismarton mellett például Fraknón, Lakompakon és a bécsi házban). A fő székhelyen, Kismartonban 1618-tól jezsuita misszió végezte a kastély lakóinak lelki gondozását. Pál 1660-ban egy önálló várplébánia működéséhez kért és kapott egyházi engedélyt. A plébánosok név szerint is ismert világi papok, akik az Esterházy gyermekek nevelésében is részt vettek, így Thomas Szolper, Thomas Walberger, Francesco Orsolini és Andreas Paul Ugrinovich.<sup>5</sup>

A személyes-családi céloknak megfelelően a kastély tényleges, mintegy tíz évig tartó átépítése (1663–1672) előtt megkezdődött a kápolna kialakítása. A korábbi kápolna még talán a régi tulajdonos Kanizsai család-féle tervek szerint szintén a földszinten helyezkedett el, de ezt az átépítések során megszüntették.<sup>6</sup> Már 1659-ből vannak arra adatok, hogy folynak a munkálatok. Kerznarich János kismartoni intéző leveleiben az építkezés egyes fázisairól és a felmerülő problémákról is tájékoztatja urát: mestereket keres és fogad fel, alkudozik a munkadíjakra, ellenőrzi az elvégzett munkát és kergeti az elszökött stukkátort.<sup>7</sup> Az 1659–1660-tól folyó, de tervszerűséget nélkülöző építkezés 1663-ban szervezett kereteket öltött, ekkor szerződött ugyanis Esterházy Pál a Bécs környéki régióban is jegyzett mesterekkel, Sebastian Bartolettiel és Antoni Carloneval.<sup>8</sup> Ennek az egyik látványos eredménye pedig a kastély nyugati szárnyában létrejövő új, reprezentatív kápolna lett. Újdonságot a két szintes, felül oratóriummal kiegészített architektúra jelentett, amely lehetővé tette a családnak a személyzettől való elkülönült részvételét a szertartásokon. Az oratórium megépítésére 1663 áprilisában kötött szerződést Esterházy Pál Anthon Ribler építőmesterrel, a kápolna kifestését Michael Holl, díszítését Franz Karl Pöll stukkátor végezte 1663–1664 folyamán.<sup>9</sup> Az oltárra és a tabernákulumra 1665-ben Hans Jacob Khräscher bécsi asztalosmester kapott

<sup>5</sup> FAZEKAS, I. *Francesco Orsolini kismartoni várplébános* i. m. 164 – 165.

<sup>6</sup> A forrást közölte HARICH, Johann. *A Sebastian Bartoletti és Antonio Carlone mesterekkel 1663 – ban kötött 24 pontos építési szerződése negyedik pont az új grófi szobák és a kápolna kialakítását rögzíti a romos torony helyén.* Über das Schloß Esterházy zu Eisenstadt und die Burg Forchtenstein. Unbekannte Archivdokumente. Burgenländische Heimatblätter 34, 1972, 14 –24. 130 –138, 145 –169, 131.

<sup>7</sup> Kerznarich János levelei Esterházy Pálnak 1659–1660 folyamán MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 125 Esterházy Pál iratai Nr. 2704 –2712.

<sup>8</sup> HOLZSCHUH, Gottfried. *Zur Baugeschichte des Fürstlich Esterházyischen Schlosses Eisenstadt.* In *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten und Mäzene. Ausstellung der Republik Österreich, des Landes Burgenland und der Freistadt Eisenstadt.* Eisenstadt 1995, 144 –155.

<sup>9</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Esterházy hercegi család levéltára P 125 Esterházy Pál iratai Nr. 11047., 11045. és 11077.

megbízást.<sup>10</sup> Az egész kórusfalat beborító, három szoborral díszített orgonát Daniel Bauer bécsi mester készítette.<sup>11</sup> Az építkezés vontatottságát a török háborúba elvonuló Pál felesége levelein keresztül is érzékelt. Távolléte során többször is kérdezősködött és sürgette az oratórium és a kápolna befejezését („kérek tudóséts, ha az kápírók írának-é valamit ott Kismartomban, avagy nem, az kőmévesek is elrontották-é az oratóriumot” illetve „az stukkátor is bár hozzá kezdene az kápolna ablakához, lenne egyszer kész az kápolna”).<sup>12</sup>

A kápolnát a Szeplőtlen Szűz tiszteletére szentelte fel Széchényi György győri püspök 1660. január 25-én, a főoltárra a mariazeffi Mária kegyzobor másolatát helyezték el.<sup>13</sup> A kegykép előtt több csoda is történt idővel, az egyik a Szent Konstantinusz erekleve ünnepélyes bemutatásakor 1686-ban, az esetet maga Esterházy Pál örökölte meg a *Mennyei korona* című művében:

„Ez következő csuda-is nem utolsó, az mely ezen Szent Kápolnában történt Májusnak, az-az Böjt-más Havának kilencededik napján Ezer hat száz Nyólczvan hatodik Esztendőben, Midőn tizen eggyedik Innocentius Pápa, kiváltképpen való kegyelméből Sz. Constantius Mátyr egész testét (mely most-is az emlétt Kápolnában tartatik) nékem Romából küldötte volna: midőn azon Szent Testet Processióval vittem volna sok Papi, és Világi renden lévő Urak jelen léteben az Kápolnában, az Ceremóniák vége után, Eszterás Adám szegény meg-hólt feleségemtől, mint Groff Eszterás Orsik Aszszontúl való utolsó Gyermekek, az imádkozó második Contignation lévő ablakon alá nézne a Kápolnában, nem tudván mint olyan kisded Gyermekek magára gondot viselni, fővel esett alá a Kápolnában lévő Márván kőpadimentonra, Négy ölni magass helyről, az holott természet szerint meg-köllött volna bizonyossan halni, csak hat Esztendős lévén, Azonban az Bóldogságos Szűznek ajánlván, minden leg-kisebb sérés, vagy fájdalom nélkül, maga erejével fölkölt az földről mindenek csudájára, semminémű nyavalyája nem következő.”<sup>14</sup>

Az oratóriumot és a kápolnát részletesen is leírta az 1721-ben keletkezett hagyatéki leltár. Egyes vélemények szerint ezidőben még a Pál idejéből származó berendezések lehettek a jellemzők, a két örökös, Esterházy Mihály és József, feltehetőleg nem

<sup>10</sup> PRICKLER, H. Eisenstädter bildende Künstler i. m. 154. MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 125 Esterházy Pál iratai Nr. 11107

<sup>11</sup> PRICKLER, H. Eisenstädter bildende Künstler i. m. 212. Köszönöm Király Péter észrevételeit, aki forrással is alátámasztotta, hogy Daniel Bauer 1663. június 30-án szerződött egy szép díszes orgona elkészítésére, amelynek munkadíja 600 forint volt.

<sup>12</sup> VISKOLCZ, Noémi., ZVARA, Edina., Közreműk KIRÁLY, Péter., KISS, Erika., ESTERHÁZY, Pál., ESTERHÁZY, Orsolyának. Kassa, 1667. február 25. és Beszterce, 1667. március 10. In *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*. Kiad., 2019 (Esterhazyana) 179–180, 182.

<sup>13</sup> MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 125 Esterházy Pál iratai Nr. 3887 Szegedi Ferenc Esterházy Pálnak, Nagyszombat, 1660. február 1.: Pál kápolnája részére új egyházi naptárt küld, ami a nyomdász betegsége miatt csak most készült el. A kápolna történetéről: Ordo Capellae Arcis Kiss Martonyensis et Pulsus Campanarum. MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 108 Rep. 1. Fasc. C. Nr. 70. f. 1–3.

<sup>14</sup> ESTERHÁZY, Pál. *Mennyei korona az az Az egész Világon lévő Csudálatos Bóldogságos Szűz kepeinek rövideden föl tett eredeti*. Nagyszombat, 1696, 114.

változtattak a kastély reprezentatív részein, így a kápolnán sem.<sup>15</sup> A stukkókkal és freskókkal gazdagon ékesített alsó helyiségben a fekete márványozott oszlopokkal tagolt Mária főoltár vonzotta magára a tekintetet, amelyről Galavics Géza azt feltételezte, hogy az ott álló kegyeszobor okán a mariazei kegyoltár másolata lehetett.<sup>16</sup> Ez azonban csak 1690-ben készült el, éppen Esterházy Pál kérésére, míg a kismartoni oltár 1660-as évekbeli. *Tehát éppen fordítva történhetett: Esterházy a saját várkápolnabeli oltárának a koncepcióját exportálhatta Mariazei-be.* Ez nem lenne egyedülálló, más példa is hozható Esterházy Pál mecenatúrájából: 1679-ben az új fehéregyházi templomba rendelt meg egy új főoltárt Martin Vrinth feketevárosi asztalosmestertől, amelynek a megfogalmazás szerint a kismartonival egyező formájúnak kell lennie („daß er ermeltes Hochaltar in dißen Formb, alß wie es in unßerer Schlos Capellen zur Eisenstadt stehet, aber in der höche und preiten, alß daß es in der Thunerskircher Gottes Hauß, die höche und praiten außfihlet, und also auf Märbel arth, die saillen sein sollen”).<sup>17</sup>

A levéltári és képi források – a mariazei kegyoltár metszetes képe, valamint a kismartoni kegyoltár inventáriumi leírása – nem könnyítik meg az összehasonlítást.<sup>18</sup> Bizonyos, hogy mindkét esetben a háromszinten oszlopos oltárépítmény középpontjában állt a faragott és öltöztetett Mária kegyeszobor, amely fölött az Atyaisten alakja emelte áldásra a kezét. A fekete márványos hatást keltő kismartonitól viszont eltért a mariazei abban, hogy valódi ezüsből vert ornamentális rátétek ékesítették a kegyoltárt, Kismartonban pedig aranyozott és ezüstözött angyalszobrok, valamint Esterházy Pálnak és első feleségének, Orsolyának az oltárra festett térdeplő-imádkozó képmásai tették személyesebbé az összbenyomást („In dieser wohlgezihrtten fürstl. Capellen stehet erstlich ein großer schwarzer gefürnesiter hochaltar, auf desse saullen gesimbsen beyderseiths, ein hölzerner vergüldeter Engl, in der mitten zwischen 2 kleinen hölzernen marmorierten saullen ist ein oval Bild, worauf Gott Vatter gemahlt, unten her hat dieser altar widerumb 4 große hölzerne marmorierte saullen, in der mitten ein hölzernes angelegtes Frauen Bildt mit einer sülber vergüldeten Crann, mit falschen stainen besetzt auf der haubt, und in der Hand einen scepter auch sülber und vergüldet, sambt dem Kindl mit eben einer dergleichen Crann, auf der seithen neben disen Muetter Gottes Bildt, seynd zwey hölzerne versülberte Engl, mit leuchter und untenher ist knüend gemahlet Fürst Paulus und seine erste Gemahlin. Herunter vor den Altar stehen 2 große hölzerne versülberte wandleuchter.”).<sup>19</sup>

A főoltártól bal kéz felé eső Szent Konstantinus mellékoltár a kereszténységre áttért római legionárius aranyozott üvegekoporsóban fekvő testereklyéjét foglalta magába, a relikviát XI. Ince pápa ajándékozta Pálnak 1686-ban a török ellen vívott harcban való érdemeiért. Ennek megszerzésében unokaöccse, Nádasdy László

<sup>15</sup> BUZÁSI, E. *Vonzások és választások* i. m. 124.

<sup>16</sup> GALAVICS, G. A mariazei kegyoltár i. m. 122.

<sup>17</sup> Esterházy Privatarchiv Forchtenstein, Rentamt Eisenstadt 1679 Nr. 213., PRICKLER, H. Eisenstädter bildende Künstler i. m. 162.

<sup>18</sup> A mariazei kegyoltárról illusztrációkkal: GALAVICS, G. A mariazei kegyoltár i. m. 113 – 118. A kismartoni oltár leírása *Über das Schloß Esterházy* i. m. 161 – 162.

<sup>19</sup> HARICH, J. *Über das Schloß Esterházy* i. m. 161 – 162.

közvetített.<sup>20</sup> A koporsó felett a máriapócsi Mária kegykép másolata függött. A kápolna harmadik oltárát Szent István vértanúnak szentelték, fölé a faragott-aranyozott festett Esterházy hercegi címer került. A szószék két oldalára 25 imázsamolymot állítottak. A márvány keresztelőmedencén Keresztelő Szent János szobra volt.<sup>21</sup> A kápolna felszerelése igen gazdag: monstranciák, cibóriumok, kelyhek, feszületek, nagy mennyiségű miseruhakészlet (pluvialék, dalmatikák, stólák, casulák, gyermekeknek ministránsruhák), baldachinok, füstölők, kereszték, örökmécsesek, gyertyatartók, zászlók, hat ereklyetartó és 13 kép, bennük a relikviákkal, ezeken kívül is képek és festmények, a 12 apostol fából faragott ezüstözött mellszobrára, oltárterítők, misekönyvek és rituálék, karosszékek stb.<sup>22</sup>

Az oratórium különlegessége a képtár jellege volt, a 21 különböző méretű festmény – közülük csak néhányat említve: Angyali üdvözlés, Keresztelő Szent János lefejezése, Krisztus születése, Krisztus levétele a keresztről, Mária és szentképek, egy nagy méretű Szent István magyar király kép és egy Mária oltár – a magánáhitatnak biztosított bensőséges teret.<sup>23</sup>

Ma már nem a Pál által megtervezett és megcsináltatott berendezés, hanem a 18–19. századbeli átalakítások eredménye látható a kastélykápolnában, de néhány eredeti tárgy, így Szent Konstantinusz ereklyéje is megmaradt.

A kastélyban még egy szakrális jellegű helyiség volt az oratóriummal egy szinten: a lorettói kápolna. E típus építése Habsburg kezdeményezésre terjedt el a birodalomban a 17. században, Esterházy Pál a pozsonyi ferenceseknél is emeltetett egyet.<sup>24</sup> A kismartoni kastély lorettói kápolnájában lévő több festett és faragott Mária kegykép – például a mariazelli és a máriapócsi képek másolatai – Esterházy Pál és családja Mária tiszteletének egyértelmű bizonyítékai.<sup>25</sup> Az inventáriumban több alkalommal szerepel még egy a kastélyhoz tartozó „Schutz Engl Capelle”, ennek státusza azonban jelenleg nem tisztázott.

## 2 A szervita kolostor Fraknóváránál

A katolikus intézmények megerősítése jegyében Esterházy részt vett a nyugat-magyarországi kolostorhálózat megújításában: saját birtokain öt szerzetesrend kilenc kolostora működött, ebből kettő rend újjáalapítása és négy letelepítése neki köszönhető (1. táblázat). Ezzel az aktivitással kiemelkedik kortársai közül,<sup>26</sup> ráadásul a bőkezű támogatás új templomok és kolostorok emelésében manifesztálódott, amelynek a legszebb, ma is látható példái a boldogasszonyi

<sup>20</sup> TUSOR, Péter. *Esterházy Pál nádor levelezése a római Szentszékkal*. Magyar Könyvszemle 135, 2019, 125–137, 134.

<sup>21</sup> HARICH, J. *Über das Schloß Esterházy* i. m. 162.

<sup>22</sup> HARICH, J. *Über das Schloß Esterházy* i. m. 160–161.

<sup>23</sup> HARICH, J. *Über das Schloß Esterházy* i. m. 135–136.

<sup>24</sup> KARÁCSONYI, János. Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. kötet. 1923, 241.

<sup>25</sup> HARICH, J. *Über das Schloß Esterházy* i. m. 138.

<sup>26</sup> FAZEKAS, I. *A győri egyházmegye katolikus alsópapsága* i. m. 71–73. összefoglalóan SIPTÁR, Dániel. Sokszínűség vagy egységesség. Szerzetesek a 17. századi Magyarországon. In VARGA, Szabolcs., VÉRTESI, Lázár. *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*. Pécs, 2018 (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 3.) 143–168.

ferencesek és a fraknóváraljai szerviták épületei. Esterházy elhivatottsága már az 1678. évi végrendeletében megmutatkozott, a következő szerzetesrendekre hagy összesen 5000 forintot: „kismartoni, soproni, kaczelsdorfi, pozsonyi, boldogasszonyi, szombati, győri, szombathelyi, lékai, röjti, laurettomi, bondorfi, szentannai carmelita, pápai, simegi, tali barátok[ra]...”<sup>27</sup> Ez alapján jól látszik, hogy elsősorban a régióban működő ferencesek, ágostonosok, szerviták, de akár távolabbiak, a pozsonyi ferencesek és a máriavölgyi (máriatáli) pálosok is elnyerték a herceg jóakarátát.

**1. táblázat:** Az Esterházy Pál birtokain működő szerzetesrendek

Támogatás	Saját vagy újjáalapítás
ferences / Kismarton (1630)	ferences / Vimpác (17. század vége)
szervita / Lorettó (1644)	ágostonrendi kanonissza / Kismarton (1678)
ágostonos / Léka (1655)	ferences / Boldogasszony (1679)
	ciszterci / Borsmonostor (1680)
	szervita / Fraknóváralja (1695)
	kamalduli / Lánzsér (1700)

A szerviták tehát az egyik olyan szerzetesrend volt, akiket szívesen pártfogolt Esterházy Pál, elsősorban Szűz Mária tiszteletükkel összefüggésben. A sok válságot megélt középkori eredetű, magát Mária szolgáinak nevező koldulórend a hitoktatást és a prédikálást állította tevékenysége középpontjába. A 17. században kezdtek terjeszkedni a Habsburg birodalomban, első magyarországi megtelepedésükre a Sopron megyei Lorettóban került sor 1650-ben, ahol Nádasdy Ferenc új templomot és kolostort emeltetett nekik. Amikor a település 1691-ben Pál birtokába került, az 1683-as török támadás során elpusztított kolostort újjáépíttette.<sup>28</sup>

Sógorához hasonlóan Esterházy Pál is egy önálló szervita kolostorban gondolkodott, amelynek helyét a fraknói vár alatt találta meg és rendkívüli gondossággal tervezte meg az épületet és a környezetét is. Sajátkezű feljegyzése „Az mi az Fraknai Calvariára szükséges A(nn)o 1690” címmel maradt fenn, ebben 13 pontban sorolta fel a nagyobb részt meg is valósított teendőket. Eszerint a fraknóváraljai templomot és az oltárt restaurálni kell, a templom mellé egy kolostort kell építeni különböző kápolnákkal, a hegyre egy 15 stációból álló kálváriát szintén kápolnákkal, valamint egy ispotályt 12 koldus számára.<sup>29</sup> Az 1696-ban kelt végrendelete még az építkezés állapotát tükrözi:

„Föltettem magamban továbbá kálváriát építeni, és pedig Fraknó vára irányában, azon dombon, melyre három keresztet állíttattam. Ezen kálváriát is hasonló fogadalomból, az Isten szűz anyjának tiszteletére, a klostrommal és szent sírral együtt építeni kezdém Fraknó vára alatt, a plébániai templom mellett, mely

<sup>27</sup> Gróf Eszterházy Pál 1678. évi végrendelete. Kiad. Merényi Lajos. Történelmi Tár 34. (1911) 598 – 619. itt 601.

<sup>28</sup> MOHL, Adolf. *Loreto magyarországi búcsújáróhely története*. 1909. Nádasdy és a szervita rend kapcsolatáról újabban: VISKOLCZ, Noémi. *A mecénatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára*. Szeged-Budapest. 2013 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai VIII.) 322 – 324.

<sup>29</sup> MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 125 Esterházy Pál iratai Nr. 11702.

templom hasonlóképp a klastromnak adassék. Ezen templom oldalában állíttassék fel a szent sír, innen kezdve a dombtetőig, a szent állomások, a tetőn pedig a szent Keresztrefeszítés kápolna, olyképpen, mint ez Galíciában Lanczkrona vára mellett létezik.<sup>30</sup>

A mintát itt nagyon egyértelművé tette Esterházy: a 17. század második felében a Częstochowa melletti legjelentősebb lengyel Mária kegyhelyé vált galíciai Zebrzydowa település kálváriája keltette fel az érdeklődését annyira, hogy saját birtokán is megvalósítsa egy mását,<sup>31</sup> egyelőre nincs adat arra, hogy a herceg személyesen járt volna ott, de biztos, hogy hallott, olvasott róla.

A fraknóvárjai munkálatok 1692-ben kezdődtek meg, ennek forrásokkal jól dokumentált történetét itt csak vázlatyszerűen tudom bemutatni.<sup>32</sup> Tervéről előzetesen egyeztetett, illetve személyes megbeszélést is folytatott a szerviták bécsi priorjával, Seraphinus atyával.<sup>33</sup> Jakob Tistelhofer bécsújhelyi építőmester kapott megbízást a templom átépítésére és a keleti oldalhoz csatlakozó kolostor épületének a kivitelezésére. Mindezért 1700 forintot és természetbeni járandóságokat ígért Esterházy Pál.<sup>34</sup> Az építkezésben a fraknói uradalomban foglalkoztatott ún. udvari mesteremberek vettek részt: Konrad Bechter kőműves, Andre Schonenkliener és Veith Rannacher Zimmermeister, Thomas Niederhauser asztalos, Christoph Ruebacker lakatos és Paul Gerstl üveges.<sup>35</sup> A kálvária és a kolostor 1694-ben már állt, legalábbis Franz Carl Brabant hercegi mérnök rajzai alapján (2. kép),<sup>36</sup> de a finomítások és a részletek kidolgozása még a század végén is folytak. Az eredmény a templomhoz csatlakozó két szintes és két, egymásra merőleges szárnyból álló zömök épület, amelyet keletről és északról magas fal védett. Az épület a későbbiekben kiegészült további két szárnyal.

<sup>30</sup> Herceg Esterházy Pál nádor 1695. március 2-án és 1696. december 8-án kelt hitbizományt alapító levele: MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 108 Rep. 4. Fasc. G. Nr. 70. magyar fordítása: MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 113 IV. B. 19. Nr. 7. f. 5.

<sup>31</sup> UDVARHELYI, Nándor. *Zebrzydowaska kegyképe és tisztelete Magyarországon*. Honismeret. 39. 2011, 37 – 41.

<sup>32</sup> Schmeller – Kitt a fraknói forrásanyag egy részét kiadta: SCHMELLER – KITT, A. Archivalische Vorarbeiten i. m.; illetve az Österreichische Kunsttopographie vonatkozó kötetében kiváló összefoglalás ugyanerről: Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg. Bearb. von SCHMELLER – KITT, Adelheid., BENESCH, Evelyn., HOLZSCHUH – HOFER, Renate., PACKPFEIFER, Katharina. Wien 1980. (Österreichische Kunsttopographie Bd. XLIX.) 144 – 190. valamint egy-két példát kiragadva: MITROPULOS, Anna Diána. Esterházy Pál nádor udvari személyzete - a fraknói és a kismartoni apparátus összehasonlítása. In BARTA, M. János., SZEKÉR, Barnabás., UGRY, Bálint., VIROVE CZ, Nándor., BÉCSTÓL, Brassóig. A II. KorájúkorÁSZkonferencia tanulmányai, 2016, 43 – 64, 52 – 54.

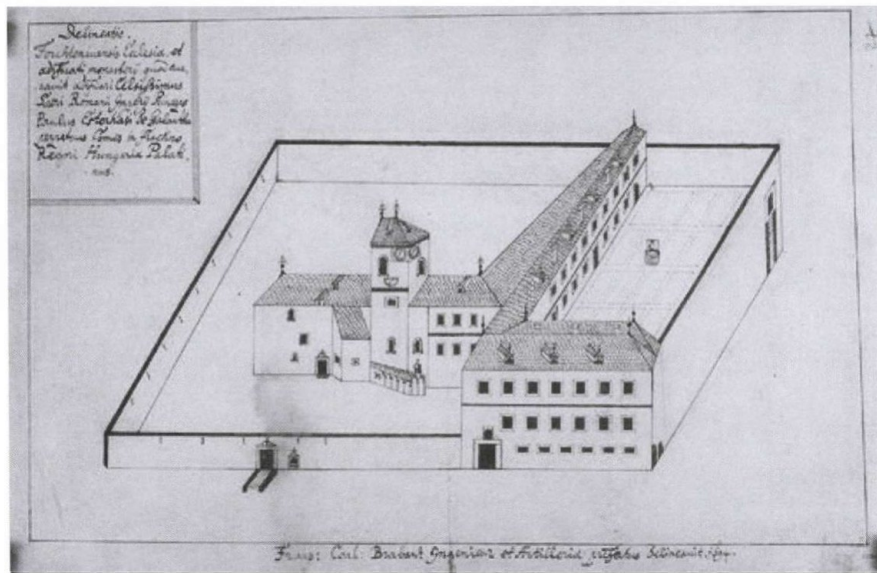
<sup>33</sup> Serpahinus prior Esterházy Pálnak, 1692. június 17. és július 14. MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 125 Esterházy Pál iratai Nr. 3741 – 3742.

<sup>34</sup> Az fraknai kalastromrul valo contractus az Paumesterrel Ao. 1692 Schloss Lackenbach 1692. február 1. Esterházy Privatarchiv Forchtenstein Acta Varia Nr. 21 Fasc. 1. kiadta: A. Schmeller-Kitt: Archivalische Vorarbeiten i. m. 150 – 151.

<sup>35</sup> Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg i. m. 145.

<sup>36</sup> Accuratissima delineatio fortalitii Forchtenstein (1694) MNL OL Térképtár T 2 Nr. 1067. illetve Delineatio Forchtenauensis Ecclesiae... (1694) MNL OL Térképtár T 2 Nr. 1066.





2. kép: Franz Carl Brabant: A fraknóvárjai szervita kolostor 1694 (MNL OL Térképtár T2 Nr. 1066.)

A térség egyedülálló jelensége az itt megépített ún. scala santa (Heilige Stiege, szent lépcső – 3. kép), erről még 1690-ben azt határozta Esterházy, hogy „az B. Szűz koporsoja mellett az hegyre köll egy gradicznak lenni, mely scala sancta lészen, kinek felső végiben Sz. Veronica kápolnáia”.<sup>37</sup> A szent lépcső tisztelete Rómából terjedt el, a 28 lépcső Jézus Pilátus előtti elítélésére emlékezteti a hívőket, akik térden kúsznak fel a lépcsősor tetején álló oltárhoz. Esterházy 1697-ben Bécsbe küldte kőművesmesterét, Konrad Bechtert, hogy egy frissen elkészült példán tanulmányozza a kivitelezés módját.<sup>38</sup> A Hofburg közelében lévő bécsi minoriták templomában (Minoritenkirche) 1697-ben Margaretha von Strattmann grófnő kívánságára készült el a szent lépcső (a 18. században eltávolították),<sup>39</sup> amely tehát a fraknóvárjaihoz is mintát szolgáltatott.

<sup>37</sup> MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 125 Esterházy Pál iratai Nr. 11702.

<sup>38</sup> Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg i. m. 146.

<sup>39</sup> LIND, Karl. *Die Minoritenkirche. Berichte und Mittheilungen des Alterthums-Vereines zu Wien* 5. 1861. 129–156.142. Általában a szerzetesrendek építkezéseihöz a barokk korban OPPEKER, Walpurga. Barocker Bauwurm auch bei den Bettelorden? In *Bettelorden in Mitteleuropa. Geschichte, Kunst, Spiritualität. Referate der gleichnamigen Tagung vom 19. – 22. 3. 2007.* St. Pölten (Beiträge zur Kirchengeschichte Niederösterreichs 15.) 583–629.



3. kép: A Szent lépcső a fraknói szervita kolostorban (saját fotó)

A herceg a kolostort és annak vezetését Ádám fiának szánta (4. kép), ezt a végrendeletében is megfogalmazta:

„Ami Ádám fiamat illeti, ki kispap és a bold. szűz Máriáról nevezett prépost, lakjék örökké a fentnevezett zárdában, melyet én ugyanazon Szűz Istenanya tiszteletére építeni kezdék; szükségleteire, ha ilyenek volnának, hagyományozok neki palatinusi hátralékos fizetésemből 5000 forintnyi összeget, mely neki, a professio letétele után azonnal utalványoztassék.”<sup>40</sup>

<sup>40</sup> Herceg Esterházy Pál nádor 1695. március 2 – án és 1696. december 8-án kelt hitbizományt alapító levele: MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 108 Rep. 4. Fasc. G. Nr. 70. magyar fordítása: MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 113 IV. B. 19. Nr. 7. f. 7.



4. kép: Esterházy Ádám szervita szerzetes 1698 (*Trophaeum Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae domus Estorasiae... Viennae 1700. Nr. 132.*)

Esterházy Ádám valóban itt is élt és itt temették el. Rajta kívül az Esterházy család 17–18 századi fraknó várnagyainak is itt találhatók a síremlékei, így Kolozsváry Olasz Istvánnak, Völcsey Antalnak, Paul Händleinnak és családjának.<sup>41</sup> Esterházy Pálnak a katolikus egyház melletti személyes elhivatottságát mutatja, hogy 25 gyermekéből, akik közül tíz élte meg a felnőttkort, hat lépett az egyház kötelékébe:

- Miklós (1655–1695) esztergomi kanonok, tinini püspök;
- László Ignác (1662–1689) pozsonyi kanonok, rátóti prépost;
- Ádám (1680–1720) szervita szerzetes;
- Krisztina (1663–1728) ágostonos apáca;
- Orsolya (1670–?) ágostonos apáca;
- Anna Júlia (1676–?) ágostonos apáca Kismartonban.<sup>42</sup>

<sup>41</sup> Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg i. m. 173.

<sup>42</sup> A gyermekek adatai a kiadott magyar nyelvű családi napló (Az Esterházyak családi naplója. Kiad. Szilágyi Sándor. Történelmi Tár 11. (1888) 209–224. és a kiadatlan, de bővebb latin nyelvű naplóból

### 3 Lokális szintér: a röjti (Röt, Rötfalva, Rattersdorf) plébániatemplom megújítása

Uradalmai kegyuraként Esterházy Pál felelős volt az ott élők vallási életéért, lelki gondozásáért, de a templomok állapotáért és felszereléséért is. Különös figyelmet szentelt a kegy- és zárandokhelyeknek, amelyek a protestáns alattvalók katolizálásában fontos szereppel bírtak. A törökök 1680-as évekbeli pusztításai után több helyen is fel kellett újítani a templomokat, ennek egyik szép példája a röjti plébániatemplom. Esterházy már az 1678. évi végrendeletében tervezte egyébként, hogy a ferenceseknek egy kolostort építtet ott, de erre végül nem került sor:

„Vagyon ezeken kívül más fogadásom is, tudni illik a röjti szentegyház épületi, s ottan valami kalastrom csináltatása a páter Franciscánusoknak, azon lészek, ha Isten éltet, hogy azt is véghez vigyem, mert még akkor fogadtam, a mikor Isten Lékát kezembe adta; de ha előbb lenne kimulásom, successorim építtessék meg a Boldogságos Szűz tisztességére; a hová már egy státuát is adtam, reméllem is, hogy Isten Ő Szent Felsége sok malasztokat fog azon helyen adni szaporodván a devótió ottan, mivel igen régi szent hely azon helység, s csudák is történnék gyakorta ottan.”<sup>43</sup>

A Mária születésének és Mária és Erzsébet találkozásának szentelt plébániai és búcsújárótemplom különleges képződmény: két középkori eredetű gótikus templom „forrt össze” egy épületté (egy ún. déli és északi templom).<sup>44</sup> A reformáció idején 1644-ig az evangélikusok kezében volt, majd a környék földesura, Nádasdy Ferenc katolizálásakor erőszakkal elvették tőlük a templomot. A híveket ezután a közeli lékai ágostonosok gondozták.<sup>45</sup> A későbbi tulajdonos, Esterházy Pál, kulcsfontosságúnak tartotta az uradalom lakosságának áttérítését és a régi Mária kegyhely funkció felélesztését, erre az 1683-as török pusztítás utáni időszakban kerülhetett sor. 1694-ben bízta meg Andreas Buechn helyi kőművest a boltozat helyreállításával, a falak kimeszelésével és a szükséges munkák elvégzésével („daß gebey an der Rättersdorffer Pfahrküerchen angedingt wordten alß nembl(ich) die selbe zu gerwölben, verpuzen, pflastern sampt mit aller betürfftigen Meurer arbeith verfortigen,“), amelyért 550 forint és bor illette a mestert.<sup>46</sup>

A déli Mária születése templom főoltárán egy Magyarországon viszonylag ritka ikonográfiai típus látható: az ún. Maria Lactans, a gyermeket tápláló Szűzanya, felette az Esterházyak hercegi címere. Ehhez hasonló kegykép található a lékai templom szentélyében – nem tisztázott, hogy melyik melyiknek a másolata vagy hogy mely más közös kép az eredőjük –,<sup>47</sup> Esterházy Pál megfogalmazásában:

származnak: Protocolum in Quo Diversae Antiquitates, res Memorabiles et Nativitates Ac Mortes Inclitae Familiae Estoras Ex Variis Manuscriptis In Unum Collectae Continentur, jelzete: MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 125 Esterházy Pál iratai Nr. 11887.

<sup>43</sup> Gróf Eszterházy Pál 1678. évi végrendelete i. m. 603.

<sup>44</sup> Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf. Bearb. von Judith Schöbel, Ulrike Steiner. Wien 2005. (Österreichische Kunsttopographie Bd. LVI.) 566.

<sup>45</sup> Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. I. kötet Sopron 1924. 152 – 153.

<sup>46</sup> MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 125 Esterházy Pál iratai Nr. 10751.

<sup>47</sup> SZILÁRDFY, Zoltán. *A győri Magyar Ispita egykori kegyképe. Ikonográfia – kultusztörténet*. Arrabona Múzeumi Közlemények 45, 2007, 367. illetve Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf i. m. 582.

„A minémű Boldogságos Szűz képe most ottan vagyon, az én nálam lévén, csináltattam akkor, a midőn a Förtői Boldogságos Szűz Szent Képit Isten, s az ő Sz. Anyja akarattýábul oda vittem, kívánván othon-is emlékezetit tartanom. De it-is ugy tetzék a Mennýbéli Istennek, hogy Röitre adattassék, és így már ottan lévén annyival inkább gyarapodik a Körösztýén hivek áetatossága-is kit-is fogadásom szerint Isten által öregbíteni el nem fogok mulatnom.<sup>48</sup>

A kegyképen, ahogy szokásos, Mária fejét egy fémkorona díszíti. Ugyancsak Esterházy Pál adományozta a Boldogasszony „státua”-t, jobb karján az áldást osztó Kisjézussal, a fából faragott kegyszobor ma is a déli és északi templomcsarnokok közös falán lévő mélyedésben áll (5. kép).<sup>49</sup>



5. kép: Matthias Greischer: A röjti Boldogasszony (Esterházy Pál: Az egész világon lévő csudálatos boldogságos szűz képeinek rövideden föltett eredeti. Nagyszombat 1690. Nr. 36.)

<sup>48</sup> ESTERHÁZY, P. *Mennyei korona* i. m. 40.

<sup>49</sup> SZILÁRDFY, Z. *A győri Magyar Ispita* i. m. 367. illetve *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf* i. m. 583.

#### 4 Birodalmi szintér: a bécsi Szent Sebestyén és Rókus templomban tett kápolna- és oltáralapítás

A negyedik példa Bécs III. kerületébe, a Landstrassén álló Szent Rókus és Sebestyén templomba vezet, amely a hozzá tartozó sarutlan ágostonos kolostorral együtt a 17. század közepén épült fel. Az 1683. évi török hadjárat során megrongálódott épületet restaurálni kellett, ebben nagy szerepe volt I. Lipót császárnak, aki 1689-ben egy új főoltár állításával is támogatta a szerzetesi közösséget. Személyes felkérésére Peter Strudel osztrák festő készítette el a fő oltárképet, amely a pestistől sújtott Bécsset ábrázolja: a városért az ismert pestis szentek, Szent Sebestyén, Szent Rozália, Szent Rókus könyörögnek Mária színe előtt.<sup>50</sup>

Esterházy Pál tizennégy évvel később maga is oltárt adományozott a landstrassei ágostonosoknak, amely a mai napig megmaradt. A kitárt karokkal Mária előtt térdelő Néri Szent Fülöpöt ábrázoló oltárkép a római oratóriánus templomban (Santa Maria in Vallicella) található Guido Reni festmény másolata (6. kép). Az oltár fölött látható Esterházy hercegi címer nevesíti a családot. A szobrokkal gazdagított felépítmény mariánus összkoncepciót sugall. Az Esterházy-levéltár egy dokumentuma lehetővé teszi az oltár mestereinek és az elkészülte körülményeinek a meghatározását. Eszerint 1703-ban Esterházy Pál és Christoph Frohmiller ágostonos prior együttesen bízta meg Johann Ludwig Hegenwald festőt, Andreas Eglauer szobrászt és Gottfried Hartman asztalosmestert egy a főoltártól jobbra fekvő kápolna és oltár elkészítésére, amelynek 1800 forintnyi munkadíját ó- és újborban fizette ki Esterházy.<sup>51</sup> Egyelőre nem sikerült a szokatlan és újszerű témaválasztás okát felkutatni, mindenesetre jól ismert Néri Szent Fülöp közvetítő szent jellege és a földrengés elleni oltalmazó szerepe.

<sup>50</sup> Die Kunstdenkmäler Wiens 1. Die Kirchen des III. Bezirks. Mit einer Einleitung über die topographische Entwicklung des Bezirks. Bearb. Géza Hajós. Mit Beiträgen von Dora Heinz, Ricarda Oettinger. Wien, 1974 (Österreichische Kunsttopographie Bd. XXI.) 154 – 155.

<sup>51</sup> Contractus Ratione altaris B.V. Viennae apud P.P. Augustinianos in Lantstras A. 1703. Bécs, 1703. április 20. MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 108 Rep. 1 Fasc. M Nr. 187.



6. kép: A bécsi St. Rochus und Sebastian templom Néri Szent Fülöp oltára (saját fotó)

A pestis miatt a családjáért, városáért és népeiért aggódó császár által teremtett térben hangsúlyosan van jelen az Esterházy Pál alapította oltár, amely harmonikusan kapcsolja össze a Habsburgok Mária-tiszteletét és pestis elleni küzdelmét a sajátjával. A hercegnek más mecénási tevékenysége is kötődött Bécshez: a Mariahilf-templomnak és a főoltárának szintén ő volt a mecénása.<sup>52</sup>

## NIEKOĽKO PRÍKLADOV CIRKEVNEJ MECENATÚRY PAVLA ESTERHÁZYHO (1635–1713)

### Rezumé

V kniežacom esterházyovskom archíve sa dochoval rukopisný, doteraz nespracovaný elench Pavla Esterházyho z obdobia okolo r. 1700 (Verzeichnis aller Bildstöcke, Säulen und Altäre, die Fürst Paul Esterházy in seinen Herrschaften gestiftet hat),<sup>53</sup> podľa ktorého v kostoloch a kaplnkách na svojich majetkoch postavil 73 oltárov zasvätených Márii a rozličným svätcom, ako aj 24 svätých stĺpov na otvorených priestranstvách. Okrem nich mu za svoj vznik vďačia aj tri, dodnes stojace Kalvárie (Kismarton/Eisenstadt, Fraknó, Maria Lanzendorf). Podobnú príčinnivosť preukázal aj na literárnom poli: od r. 1690 vyšlo

<sup>52</sup> GALAVICS, G. *A mariazeili kegyoltár* i. m. 116–118.

<sup>53</sup> MNL OL Esterházy hercegi család levéltára P 125 Esterházy Pál iratai Nr. 11705. Hibákkal közölte: A. Schmeller-Kitt: *Archivalische Vorarbeiten* i. m. 46–48. A témát összefoglalóan érinti KATALIN, Tomisa. *A burgenlandi szentkultusz épített és tárgyi emlékei*. Ethno – Lore 27, 2010, 143–164.

mnoho jeho nábožných-modlitebných diel vo Viedni a Trnave, ktoré stavali do popredia kult Panny Márie.<sup>54</sup> Za zmienku stoja jeho základiny a práce, zamerané na nábožné vzdelávanie a odmeňovanie mládeže v Trnave a Šoprone.<sup>55</sup>

Celý život a pôsobenie Pavla Esterházyho prenikla cirkevná mecenatúra: v znamení posilnenia katolíckej cirkvi sa zúčastnil obnovy systému západouhorských katolíckych inštitúcií, siete kostolov a kláštorov, kultu Márie a svätých. Jeho cirkevno-kultúrna mecenatúra bola účinným nástrojom v jeho reprezentácii a učinila ho ojedinelým medzi vtedajšími aristokratmi.

<sup>54</sup> KNAPP, Éva., TÜSKÉS, Gábor. Kísérőtanulmány. In *Esterházy Pál. Az egész világon levő csudálatos boldogságos Szűz képeinek rövidesen föltett eredeti*, Nagyszombat, 1690 (faksimile kiadás), 1994 (Bibliotheca Hungarica Antiqua 30) 7 – 27. SZÖRÉNYI, László., ESTERHÁZY, Pál. *Az Boldogságos Szűz Mária szombatja*. In: *Uő, Studia Hungarolatina, tanulmányok a régi magyar és a neolatin irodalomról*. 1999. 41– 61. TÜSKÉS, Gábor. *Esterházy Pál magyar nyelvű kegyességi művei*. Limes 18, 2005, 3. 49 – 59. KNAPP, Éva. *Esterházy (I.) Pál imádságai*. Irodalomtörténeti Közlemények 119, 2015, 289 – 335. Čoskoro bude publikovaná práca Monok Istvána és Zvara Ediny o knižnici Pavla Esterházyho, s predstavením jeho mimoriadne bohatej literárnej činnosti.

<sup>55</sup> KNAPP, Éva., TÜSKÉS, Gábor. Ed. PINTÉR, Márta Zsuzsanna., KILIÁN, István. *Esterházy Pál és az iskolai színjáték és a népi dramatikusk hagyományok*. Debrecen, 1993, 19 – 45.; SERFŐZŐ, Szabolcs. *Győztes Immaculata Esterházy-címerrel – Andrea Pozzo rézmetszete Esterházy Pál herceg számára*. *Ars Hungarica* 40, 2014, 169 –175.